

УДК 37.018

ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ СТАРШОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

У.М.Федюк

Анотація. У статті висвітлено вітчизняний та зарубіжний досвід профілізації навчального процесу в старшій школі; проаналізовано особливості допрофільної та профільної підготовки учнів відповідно до чинної нормативної бази.

Ключові слова: освіта, профільне навчання, старша профільна школа, загальноосвітній навчальний заклад, диференціювання.

Аннотация. В статье освещены отечественный и зарубежный опыт профилирования учебного процесса в старшей школе; проанализированы особенности предпрофильной и профильной подготовки учащихся в соответствии с действующей нормативной базой.

Ключевые слова: образование, профильное обучение, старшая профильная школа, общеобразовательное учебное заведение, дифференцирование.

Summary. The author analyzes foreign and Ukrainian experience of introducing profile education in high school; features of pre-profile and profile education are described in compliance with the corresponding normative documents.

Key words: education, profile education, secondary high profile school, secondary school, differentiation.

Постановка проблеми. Освіта є невід'ємною складовою життєдіяльності суспільства: вона становить основу інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку держави. За її посередництвом значною мірою відбувається визначення місця й ролі особистості в соціумі, здійснюється постійне самовдосконалення упродовж усього життя. Формуючи особистісні та професійні якості людини, освіта значною мірою визначає як її сьогодення, так і майбутнє.

Зміни в суспільно-економічному житті країни періодично потребують перегляду стану освіти, визначення стратегічних напрямів її подальшої модернізації, оскільки забезпечення економіки кваліфікованими кадрами є важливим чинником процвітання держави. Однією з сучасних тенденцій

реформування системи освіти є підвищення уваги до особистості кожного учня, створення необхідних умов для задоволення його пізнавальних інтересів, формування відповідних умінь і навичок, розвитку потенціалу. Серед основних принципів навчання є положення про єдність індивідуалізації та диференціювання. Один із ефективних шляхів їх реалізації вбачаємо в профілізації навчального процесу в старшій школі. Під *профільним навчанням* розуміють такий вид диференційованого навчання, метою якого є забезпечення можливостей рівного доступу учнів до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки; гарантування неперервної освіти впродовж усього життя та виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

Аналіз досліджень: проблеми профільного навчання розробляли чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема А.М.Єгорова, Л.Я.Зеня, А.Е.Касенова, В.І.Кизенко, К.В.Корсак, Т.К.Полонська, В.Г.Редько, В.В.Ярошенко. У своїх роботах вони розглядають широкий спектр проблем, пов'язаних із профільним навчанням, зокрема рівень готовності учнів до вибору майбутньої професії; підготовку вчителів до викладання профільних предметів та спеціальних курсів; особливості конструювання змісту рівневого навчання у старшій профільній школі тощо.

Мета: проаналізувати та узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід профілізації шкільного навчання; окреслити тенденції розвитку профілізації в Україні ХХ–ХХІ ст.

Основна частина. Профілізація навчання як одна із фундаментальних проблем педагогіки сучасної освіти не є чимось новим. Так, ретроспективний аналіз особливостей організації шкільного та допрофесійного навчання дає змогу зробити висновки про те, що профілізація навчання має досить тривалу світову й вітчизняну історію, питання лише в тому, як саме вона реалізовувалася в навчальному процесі.

Відправною точкою для історичного аналізу проблеми розвитку профілізації шкільної освіти та забезпечення її професійної спрямованості обираємо 20-ті рр. ХХ ст. Тоді, усвідомлюючи необхідність підготовки до професійної діяльності, було ухвалено постанову колегії НКО (Народний комісаріат освіти) від 30.12.1929 р. *«Про реорганізацію семирічних трудових шкіл»*. У ній зазначалося, що головне завдання реконструкції семирічної школи полягало в забезпеченні її зв'язку та участі підрастаючого покоління у виробничому житті суспільства. Відповідно, пропонувалося спрямувати педагогічний процес на вивчення основ виробництва та участь дітей у цьому напрямі. Відповідно до цієї постанови було створено професійні школи різних типів (індустріально-технічні, сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, мистецькі, ремісничо-промислові, будівельні, транспортні), де після закінчення семирічної трудової школи учні навчалися протягом 3–4-х років та готувалися до майбутньої трудової діяльності.

Характерно, що реорганізацію семирічної школи пропонувалося проводити за двома типами – ФЗШ (фабрично-заводські школи), які були розташовані в індустріальних районах країни та ШСМ (школи сільської молоді). До них приймалася молодь віком 14–18 років, відбувалося скорочення навчального навантаження на загальноосвітні предмети, натомість пріоритетної ваги набували виробничі дисципліни. Згодом ФЗШ були реформовані в школи фабрично-заводського навчання та ремісничі училища. Мета таких закладів полягала в підготовці молоді до майбутньої трудової діяльності [9, с. 31]. Аналізуючи ці заходи, можемо дійти висновку, що це була одна з перших спроб наблизити школу для дітей робочого класу до виробництва, забезпечити її політехнізацію та здобуття дітьми робочих основ професійної освіти.

У наступні десятиліття (кінець 1930-х рр. – перша половина 1950-х рр.) державна освітня політика радянського уряду щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти мала суперечливий і хвилеподібний характер: від жорсткої регламентації і вилучення цього принципу як чинника демократизації та гуманізації шкільної освіти, з одного боку, оскільки спостерігалось прагнення зберегти уніфіковану школу в рамках тоталітарного суспільства, до проявів диференціації – з іншого, спричинених гострою потребою в забезпеченні економіки кваліфікованими кадрами у воєнний та післявоєнний періоди. Загалом, у 1930–1950-х рр. в УРСР замість «школи-праці» 1920-х рр., з професіоналізацією на II ступені, була запроваджена загальноосвітня 10-річна школа «знань» або «навчання» [1, с. 23].

У 1950–1960-х рр. освітня політика СРСР спрямовувалася на деяке диференціювання змісту шкільної освіти. Цьому сприяли десталінізація та зумовлені нею певна демократизація суспільного життя й перебудова економіки. Наприклад, відповідно до закону *«Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* (1958), було передбачено створення спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей (фізико-математичних, художніх, музичних, з поглибленим вивченням іноземних мов тощо). Також у цей час створювалася система професійно-

технічної освіти, розгорталося трудове й професійне навчання на навчально-виробничих комбінатах (1960–80-ті рр. ХХ ст.), у школах започаткували класи з поглибленим вивченням окремих предметів, було запроваджено факультативи. Останні можна вважати істотним чинником диференціювання шкільної освіти, оскільки мета їх проведення передбачала поглиблене вивчення основ фізико-математичних, природничих та гуманітарних наук, а також всебічний розвиток інтересів і здібностей учнів, починаючи з 7-го класу [2, с. 20]. Варто зазначити, що не всі факультативи користувалися однаковою популярністю. Так, у перші роки кількість учнів, які висловили бажання поглиблено вивчати іноземні мови, склала за деякими даними лише 0,7% [8, с. 41]. Деякі дослідники схильні пов'язувати це з відсутністю кваліфікованих учителів та, вочевидь, пріоритетами, які тогочасні учні віддавали не гуманітарним, а прикладним предметам [4, с. 652]. Різноманітні факультативи, що їх поступово вводили, починаючи з 1964/65 н.р., задовольняли індивідуальні пізнавальні інтереси та нахили учнів не лише різних класів, але й дітей різного віку зі спільними інтересами; сприяли розвитку найбільш здібних учнів; давали змогу враховувати тогочасні досягнення науки, техніки та культури, специфічні місцеві економічні, соціальні та національні особливості. Можемо констатувати, що факультативи стали важливим досягненням школи середини 1960-х рр., і донині зберігають своє освітнє значення [5, с. 30].

У цей період особлива увага також приділялась діяльності навчально-виробничих комбінатів (НВК), які стали центрами трудового й професійного навчання. У 1985 р. був розроблений і затверджений Тимчасовий перелік професій, за якими проводилася підготовка учнів у міжшкільних НВК.

У 1987 р. для учнів 7–8 класів був уведений спеціальний навчальний предмет «Основи виробництва. Вибір професії». Метою цього курсу було надання профорієнтаційної допомоги учням у виборі профілю професійної підготовки. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. в Україні розширюється мережа спеціалізованих навчальних закладів – з'являються нові їх типи (гімназії, ліцеї, коледжі тощо), які зосереджують зусилля учнів на поглибленому вивченні окремих предметів, котрі потрібні їм для подальшого навчання у вищих навчальних закладах [6].

Відтак, аналіз вітчизняного досвіду чітко засвідчує потребу диференційованого підходу до навчання та забезпечення його професійної спрямованості. Логічним продовженням цієї ідеї став курс на профілізацію старшої ланки шкільної освіти. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені Україною вже в перші роки незалежності. Зокрема, вивчався позитивний зарубіжний досвід, відповідно до якого розроблялася вітчизняна нормативна база, створювалося нове дидактико-методичне забезпечення, вносилися зміни до процесу підготовки педагогічних кадрів, відбувалась поступова перебудова школи через запровадження пілотних проектів. Станом на 2001–2002 навчальний рік профільною підготовкою у загальноосвітніх навчальних закладах було охоплено 6,3 % учнів старшої школи від загальної кількості, у 2003 р. ця цифра зросла до 6,9 %, у 2006–2007 та 2007–2008 н.р. становила 10,1%.

Осмилення продуктивних тенденцій вітчизняного й зарубіжного шляхів профілізації старшої школи свідчить про необхідність широкого врахування як суспільного контексту функціонування школи, так і індивідуальних потреб і здібностей учнів. Підводячи підсумок, необхідно наголосити, що елементи профільного навчання упроваджувалися в практику протягом тривалого часу. Його відмінними рисами між періодом незалежної України та радянським було посилення акценту на більшому врахуванні пізнавальних інтересів та здібностей учня.

Аналіз зарубіжного досвіду профілізації шкільного навчального процесу наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. за кордоном дає змогу виокремити три організаційні моделі:

Перша модель: єдина школа для всіх дітей віком 7–16/17 років, де навчання здійснюється за уніфікованими навчальними програмами. Таку модель освіти ми можемо спостерігати у Бельгії та Данії;

Друга модель: відбір дітей у диференційовані класи чи потоки здійснюється в момент переходу їх від початкового до першого етапу середнього навчання (ФРН, Голландія, Люксембург);

Третя модель: уніфікований і однаковий для всіх дітей перший цикл середньої освіти. Диференціювання залишили для другого циклу середньої освіти.

Як бачимо, питання профорієнтації учнів у Європі далеке від остаточного розв'язання й залишається в центрі гострих дискусій [3, с. 31].

Однією з тенденцій в організації профільного навчання, що окреслилася в останні десятиліття, є запровадження широкого спектра елективних предметів. Фактично саме вони відіграють ключову роль у здійсненні спеціалізованого навчання. Така система характерна для старшої школи Англії, Шотландії, США, де учні можуть обрати один із кількох варіантів профілю (наприклад, академічний, загальний або професійний), в якому дається допрофесійна підготовка. При цьому, в старшій школі названих країн

спостерігається стійка тенденція до скорочення обсягу загальноосвітніх предметів та збільшення у навчальному плані профільних предметів і курсів за вибором (елективних).

В умовах неможливості та недоцільності механічного запозичення зарубіжних практик функціонування профільної школи важливим для України є кореляція розвитку національної освіти зі світовими тенденціями організації профільного навчання, що відкриває нові перспективи інтеграції в освітній та соціально-економічний простори зарубіжної спільноти. Цінним для України є такі ключові тенденції, як інтенсифікація індивідуалізації навчання, мінімізація кількості обов'язкових предметів у порівнянні з базовою освітою, оптимізація тривалості навчання та кількості профілів відповідно до потреб економіки та національних особливостей системи освіти, запровадження компонентного формату змісту освіти, диверсифікація організаційних форм, які охоплюють варіанти, починаючи від окремого навчального закладу, до профілів/курсів у межах однієї установи.

Незалежно від національної специфіки, в усіх країнах профільне навчання базується на визначенні переліку навчальних предметів чи освітніх галузей, змісту, вмінь і навичок/компетентностей, необхідних для підготовки молоді до дорослого життя. Узагальнений варіант є комбінацією таких складових: *загальноосвітні*, обов'язкові для вивчення усіма учнями предмети/освітні галузі, до переліку яких найчастіше входять державна мова (мови), математика, ряд предметів гуманітарного циклу (історія, суспільствознавство), фізична культура (іноді з інтеграцією освіти про здоровий спосіб життя), ІКТ, природознавство (інтегрований предмет з елементами фізики, хімії, біології) та іноземна мова; а також *профільні та вибіркові*: суспільно-гуманітарний, філологічний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний та спортивний.

Розглядаючи старшу профільну школу як засіб диференціювання та індивідуалізації навчального процесу, що зорієнтований на задоволення інтересів та пізнавальних потреб школяра, його підготовку до вибору майбутньої професії, можемо стверджувати, що саме цю модель необхідно розглядати як пріоритетний напрям реформування шкільної освіти. Оскільки реалізація будь-якої освітньої стратегії потребує відповідного нормативного забезпечення, Міністерством освіти і науки України було затверджено Концепцію профільного навчання в старшій школі (Наказ № 1456 від 21.10.2013 р.). Вона розроблена з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду організації профільного навчання в старшій загальноосвітній школі. Нею визначається методологія, організаційно-педагогічні умови та окреслюються механізми реалізації профільного навчання в сучасній старшій школі. Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Для реалізації зазначеної Концепції необхідне розроблення та оновлення нормативного забезпечення, організація підготовки педагогічних і керівних кадрів, забезпечення належного науково-методичного та психологічного супроводу, модернізація матеріально-технічної бази, оновлення навчальних планів, програм, підручників і посібників, у тому числі й електронних, належне фінансове забезпечення. Зауважимо принагідно, що робота в цьому напрямі вже здійснюється.

Відповідно до Концепції, кількість базових предметів становить шість: українська мова та література, іноземна мова, історія України та всесвітня історія, математика, природознавство, фізична культура. На їх вивчення виділяється по три години на тиждень у 10-х та 11-х класах. Водночас, на вивчення профільних предметів може відводитися 5-10 годин на тиждень у залежності від кількості обраних учнем предметів для профільного вивчення. Кількість годин на оволодіння ними може бути збільшена за рахунок додаткових годин навчального плану. Важливе місце в освітньому процесі належить варіативному компоненту, що формується на основі курсів за вибором (так звані «елективні курси»). У залежності від кількості вибраних профільних предметів обсяг навчального навантаження на вивчення елективних курсів варіюється у межах від 2 до 7 годин на тиждень. Кількість годин на їх вивчення також може бути збільшена завдяки додатковим годинам навчального плану. Упродовж навчання в старшій школі учні мають оволодіти двома-трьома елективними курсами [7].

Курси за вибором входять до обов'язкової частини навчального плану. Характерно, що учні можуть не обмежуватися вибором лише тих курсів, що безпосередньо пов'язані з основним профілем. Так, учень, який навчається за математичним профілем, може обрати курс «Англійська мова для ділового спілкування», якщо має бажання поглибити рівень підготовки в галузі іноземних мов та його цікавить саме цей аспект іншомовної підготовки. Необхідно враховувати можливість зміни учнями курсу за вибором. У такому разі ці курси можуть пропонуватись у формі навчальних модулів та інтегрованих курсів.

Однією з найбільш актуальних проблем, з якою зіткнулися педагоги в умовах переходу до старшої профільної школи – це питання готовності дітей до вибору профілю, а також сфери майбутньої професійної діяльності в такому ранньому віці. Результати опитування педагогів, школярів та їхніх

батьків свідчать, що в переважній більшості підлітки ще не готові до усвідомленого вибору напряму професійної підготовки, нерідко в старшій школі виявляється, що здійснений вибір профілю не був правильним.

Частковому розв'язання цієї проблеми сприятиме допрофільна підготовка у 8-9-х класах. Допрофільна підготовка – це компонент профільного навчання, який починає «працювати» в основній школі та покликаний повною мірою забезпечувати реалізацію інтересів, нахилів і здібностей учнів шляхом відповідних змін у завданнях, змісті й організації процесу навчання. Допрофільна підготовка забезпечує наступність між основною та старшою школою, закладає інформаційні та психолого-педагогічні основи для успішного профільного навчання учня й створює передумови для життєвого й професійного самовизначення. Мета допрофільної підготовки – надання допомоги учневі в раціональному виборі майбутнього навчального профілю, створення сприятливих умов для його самовизначення й самореалізації, подальшого профільного навчання шляхом диференціації змісту навчання та індивідуалізації процесу навчання в основній школі.

Завдання допрофільної підготовки полягає в оптимальному виборі учнем майбутнього спрямування профільного навчання, розвитку й реалізації власних умінь та здібностей, інформуванні учнів про переваги, цілі й завдання профільного навчання, перелік профілів, їхній зміст і особливості, можливий вплив вибору навчального профілю на подальше професійне навчання і його потенційний зв'язок з трудовою (професійною) діяльністю.

Допрофільну підготовку доцільно реалізовувати через курси за вибором (елективні курси) – обов'язкові навчальні курси, самостійний вибір яких здійснюється учнем з двох і більше альтернатив, запропонованих школою. Курси за вибором сприяють вибору учнем його подальшого навчального профілю й розвитку відповідних предметних компетентностей шляхом формування в нього відповідних цінностей і ставлень, поглиблення й розширення теоретичних і прикладних знань, формування відповідних умінь і навичок, набуття досвіду пізнавальної і творчої діяльності, розкриття й розвитку здібностей. У процесі допрофільної підготовки можуть також бути використані факультативні курси – необов'язкові навчальні предмети, що сприяють вибору учнем майбутнього навчального профілю шляхом поглибленого вивчення нормативного навчального предмета або певної галузі практичної діяльності.

Ефективність допрофільної підготовки вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профільно-консультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей учнів для створення однорідних за рівнем підготовленості та інтересами мікроколективів (класів, груп). Поглиблене вивчення предмета, крім розширення й поглиблення змісту, має сприяти формуванню стійкого інтересу до відповідної наукової галузі, розвитку здібностей і орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється або за спеціальними програмами й підручниками, або за модульним принципом – програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Висновки. Розвиток світового та європейського освітнього простору об'єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальноосвітньої середньої школи, що відбуваються в провідних країнах світу.

Запровадження профільного навчання в школах України, з одного боку, забезпечить більш ефективну підготовку до продовження навчання у вищому навчальному закладі, оскільки сприятиме засвоєнню профільних предметів на якісно вищому рівні. Однак, беручи до уваги те, що не всі підлітки готові обирати майбутню професію, їм пропонуються курси допрофільної підготовки. Це дозволить їм зробити більш обґрунтований вибір профілю, відповідно до їхніх здібностей та інтересів.

Також запровадження профільного навчання потребує вирішення ряду питань. Зокрема фінансових, кадрових (модернізація вищої педагогічної освіти, підвищення кваліфікації вчителів основної школи з орієнтацією на організацію допрофільного навчання та його психолого-педагогічне забезпечення; підготовка вчителів старшої школи, які викладатимуть профільні предмети й спеціальні курси; керівних кадрів освіти, здатних забезпечити функціонування профільної школи), а також створення якісно нового навчально-методичного забезпечення та розроблення відповідної нормативно-правової бази.

Література

1. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації і змісту шкільної освіти в українській радянській соціалістичній республіці (кінець 30-х – перша половина 50-х років XX ст.) / Л. Д. Березівська // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2013 рік. – Київ: Інститут педагогіки, 2013. – С. 23.

2. Дічек Н. П. Організація навчального процесу в історії вітчизняної школи: від уніфікації до диференціації (40-80-ті рр. XX ст.) / Н. П. Дічек // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2013 рік. – Київ: Інститут педагогіки, 2013. – С. 20.
3. Корсак К. В. Європейська школа і світові «Стандарти» середньої освіти / К. В. Корсак // Постметодика. - 1997. - №2 (16). – С. 30–35.
4. Пасічник О. С. Особливості реалізації змісту рівневого навчання іноземних мов у старшій профільній школі в Україні / О. С. Пасічник, В. Г. Редько // Проблеми сучасного підручника. - К. : Педагогічна думка, 2012 – С. 649–662.
5. Пироженко Л. В. Факультативи у вітчизняній школі 70-х років XX століття / Л. В. Пироженко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2013 рік. – Київ : Інститут педагогіки, 2013. – С. 30.
6. Постановление ВС СССР от 12.04.1984 N 13-XI "Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zaki.ru/pagesnew.php?id=1846>. – Назва з екрана.
7. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.13 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://osvita.ua/legislation/other/36322/>. – Назва з екрана.
8. Стрекозин В. П. Некоторые вопросы факультативной подготовки учащихся / В. П. Стрекозин // Иностранные языки в школе. – 1968. – №3. – С. 41–44.
9. Філімонова Т. В. Різноманітність політехнічної школи як форма диференціації навчального процесу в УРСР / Т. В. Філімонова // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2013 рік. – Київ: Інститут педагогіки, 2013. – С. 31.